

ÉLETFILOZÓFIA ÉS NEVELÉS.

Az «életfilozófia» körébe azokat a gondolatokat, ismereteket szokás sorolni, melyek azt tárgyalják: hogyan éljen az ember minél tökéletesebb, emberhez legméltóbb életet, olyan életet tehát, mely mellett az ember mint egyén, mint polgár, de a köz is legjobban boldogulhat?

Joggal mondotta már erre vonatkozólag Spencer is, hogy ez főéletkérdésünk, mely minden egyebet magába ölel. Benne van tehát, úgymond, miként irányozzuk cselekvéseinket az élet minden viszonyai között, mint bánjunk testünkkel, lelkünkkel; hogyan vezessük ügyeinket, hogyan neveljük családunkat, mint zsákmányoljuk ki a boldogság azon forrásait, melyeket a természet maga nyit számunkra; miként hasznosítsuk tehetségeinket úgy a magunk, mint mások javára? ¹

Az életfilozófia tehát az ismeretek legjavát, a legértékesebb tudást gyűjtögeti. Nem rendszeres tudomány még, hanem csak a körébe tartozó ismereteknek gyűjteménye.

Mint ezek a kérdések mutatják, az életfilozófiának, mint ismeretkörnek sok forrás szolgáltatja az anyagot s mint az életfilozófia problémáival foglalkozó más munkámban ² már kifejtettem, az életfilozófiának különösen a lélektan, erkölctan, egészségtan, a vallás, szociológia, a természettudományok adataira, ezenkívül legalább egy emberöltőre kiterjedő élettapasztalatokra és mindezekből józan ésszel levont következtetésekre kell támaszkodni. Itt most azonban egy más nehéz kérdés előtt állunk: mit, hogyan, mennyit kell a különböző tudományokból merítenünk, hogy azt a tudást, azt az ismeretmennyiséget és minőséget megkaphassuk, amelyet aztán már életfilozófiának nevezhetünk? Erre csak úgy tudunk megfelelni, ha előbb az emberi életnek a célját keressük, ha az emberi életnek célt tudunk kitűzni.

Ha meg tudjuk mondani, hogy mi az élet célja, akkor meg tudjuk mondani azt is, hogyan kell élnünk, mit kell tennünk, hogy ezt a célt elérhessük, akkor tehát meg van az életfilozófia lehetősége is és megkapjuk azt az egyedüli jogosult szempontot, amelyből iskolánk tananyagát, nevelési módját megállapíthatjuk.

Sokan tagadják, hogy az emberi életnek valamilyen célja lehetne, mások azt állítják, lehet hogy van, de mi azt nem tudjuk megtalálni, egyesek végre azt hangoztatják, hogy célunk csak az, amit magunk tűzünk ki magunknak. Ezek azonban nem látják azt, amit a nagy

¹ Spencer: Értelmi nevelés 9. l.

² Az életfilozófia problémái.

természet mutat, nem hallják, amit a nagy természet beszél. A természet, amint tudjuk, az ő törvényei, tüneményei révén szól hozzánk. A történés maga a természet beszéde s a kísérlet beszélgetés a természettel. Ha jól tesszük fel a kérdést, mindig tiszta választ kapunk. Nézzük tehát, hogy a mi esetünkben mit beszélnek a természet törvényei.

A növény, a virág, az állat, az ember mindenekelőtt élni akar, azt akarja kifejteni, ami benne van, amit örökölt, a maga módján tehát a kifejlést s a vele mindig kapcsolatos örömet, boldogulást keresi. *Az örömnnek a keresése és a kinnak a kerülése a legáltalánosabb törvény az egész szerves világban.* Ezt keresi az ember is a legelső sorban. Ez van beleírva minden érző sejtbe, idegbe. Itt mi magunk experimentumok és experimentálók vagyunk. Itt tehát a kísérletező nemcsak látja, de önmagán érzi is a kísérletet. Azt mutatják e tünemények, hogy az ember örökölt ösztönei, vágyai, érzelmei, idegei, izmai, nekik megfelelő tevékenységet kívánnak, szinte vakon hajtják az embert bizonyos irányban. Öröm, kény, boldogság a kielégítés jutalma, kín és fájdalom, sőt megsemmisülés ezen természetes életfunkciók ki nem elégítése. Itt már tehát a természet világosan beszél, sőt parancsol is. Ime, van már tehát valami, amit a természet maga jelölt ki célul: az önkifejlés, testi-lelki vágyaink kielégítése. És ha az ember nem volna társas lény, ha nem volnánk lelki életre is hivatva, rendben is lenne a dolog, nem kellene még más célokat is keresnünk. Az állat, amint tudjuk, ezen a fokon, ennél a célnál meg is állapodott. Csakhogy nemcsak érzéki, de szellemi vágyak légiója is jelentkezik az embernél. Ilyen élet azonban csak mások érvényesülésének elismerése, tisztelete, tehát kölcsönös tisztelet, lemondás, megegyezés, rend, törvény mellett lehetséges. Így születik meg az erkölcs és a jog mint társadalmi létfeltétel, így találjuk meg a második életcél: az erkölcsiséget.

De az élethez nemcsak ember kell és emberek kellene, hanem világ is kell, amelyben élni vagyunk hivatva. Az élet, a józan ész követeli tehát, hogy bizonyos fokig a világ megismerésére is kell törekednünk, ha élni akarunk benne. Csakhogy az a végtelenül kicsi agykéreg, melynek agysejtjeiben a végtelenségnek csak kicsi része is igen tökéletlenül tükröződik, nem alkalmas arra, hogy a nagy világot, úgy, amint van, megismerje, még kevésbé arra, hogy a nagy világ problémáit megoldja. A természet ugyanis avval a kis agyvelővel, melyet nekünk juttatott, kimérte számunkra a tanulás és tudás határait is, mert csak bizonyos számú ismeretet és csak bizonyos ideig tudunk elraktározni. Véges kicsivel végtelent és örökkévalót soha sem fogunk tudni megérteni.

A természet ezen beszédéből megállapíthatjuk aztán életünk célját is, mely nem más, mint: *egyéniségünknek oly kifejlése, mely arra képesítsen, hogy a köz javáért és a legnemesbbekért s ezáltal közvetve a mi saját boldogulásunkért tudjunk munkálkodni.* Ebben a főcélban benne van az eudaimonizmus, az utilitarizmus és az etikai idealizmus. Ez a főcél tehát azt mondja: éljünk úgy, hogy mind azt a jót, ami bennünk van, amit örököltünk, a köz szolgálataiba bocsássuk. Nem más ez, mint a velünk született egoizmusnak és az együttélésekből folyó, azt biztosító altruizmusnak harmóniája. Ebben benne van a fő: mások boldogítása révén boldogulni.

Mínt hogy azonban ez az emberi boldogság, mint összes tapasztalataink bizonyítják, nem más, mint az az öröm, meglepés, mely akkor fog el minket, midőn testi, lelki erőnket a köz javára értékesítjük és minden egyéb az emberi boldogságról alkotott fogalmunk csak üres, hiú, soha meg nem valósuló álom. mínt hogy ez az elérhető boldogság mindig csak kitartó, becsületos munka, bizonyos fokú lemondás, szenvedés árán vásárolható csak meg: világos, hogy a nevelésnek is ezekhez kell alkalmazkodni.

Ha most ebből a szempontból nézzük középiskoláink tantervét, akkor azt fogjuk találni, hogy az életfilozófia nem lehet meglepődeve a mi érvényben levő tanításterveinkkel, különösen pedig ismereteink mennyiségével és minőségével.

Ismereteinknek óriási tömege legtermészetesebben 3. csoportra osztható, ezek: 1. ön- és emberismeret, 2. világismeret, 3. a világhoz való viszonyunkból folyó munkák és kötelemek ismerete. Vizsgáljuk meg ezt a három nagy kört és nézzük, hogy az életfilozófia szempontjából mi nincs úgy a mi középiskoláinkban, amint annak lennie kellene. Nézzük tehát az ismeretek első csoportját, vagyis azokat az ismereteket, melyek ön- és emberismeretre vonatkoznak.

*

Nem kell bizonyítanunk, hogy önismeret és embertársaink ismerete az alapvető ismeretek közé tartoznak. A lelki tünetények magyarázását rendszeres formában, amint tudjuk, a lélektan vagy pszichológia adja. Ha ezt úgy írják, amint megérdemi, akkor bátran állíthatnók, hogy nincs oly tantárgy, mely az emberi lélek képzésére, nemesítésére alkalmasabb volna, mint a lélektan. *Nincs olyan tantárgy, melyből annyi szépet, jót, egész életünkre kihatót lehetne tanulni, mint a lélektanból.* Mert a lélektan enged abba a titokzatos műhelybe pillantanunk, melyben az izmok, idegek, a vér, az agysejtek mint titokzatos kovácsok az érzéseket és gondolatokat kovácsolják; mert e kovácsok munkájának az ismerete adja a kulcsot az élet, az

irodalom, a politika, a história igazi megértéséhez. Embertársaink viselkedését, cselekvését, a napi eseményeket csak lélektani ismereteink fonalán tudjuk megérteni, mérlegelni. Hiszen aki egyszer belátja, mint függnek érzelmei, vágyai, indulatai, gondolatai testének állapotától; aki megtanulja, mint kell és lehet a különféle lelki működéseken uralkodni; aki az öröklés csodálatos törvényeiből megérti, hogy sorsunk már messze születésünk előtt kezdődik, mert őseink testi és lelki állapotai, erőneyei és bűnei azok a Parcák, akik életünk fonalait fonják, vagyis hogy agysejtjeinkbe jövőndő hivatásunk, tehetségeink, jellemünk már bele vannak írva; hogy őseink nem hazajáró lelkek, hanem agyvelőnk idegelemeiben állandóan velünk lakó szellemek, akik cselekvéseinket nem egyszer irányítják; aki megismeri, hogy a mértéktelen, kicsapongó életmód, a vérbe került idegen elemek, mint alkohol, syphilis, még a jövőndő generációk lelkét is megronthatja; aki végre a lelki tünetenyekben is megtalálja azt az általános törvényt, hogy elvenni csak onnan lehet valamit, ahova azt a valamit már előbb elhelyezték és csak azt is annyit, amennyit elhelyeztek; aki, mondom, mindezeket megtanulja: az, amennyire csak lehet, nem lesz sem mértéktelen, sem becstelen, sem igazságtalan, nem fog oktalannul másokat megkeseríteni, az kíméletesebb bírása lesz embertársainak is és nem fog akarni aratni ott, ahol senki sem vetett. Röviden: helyes lélektani ismeretek az élet nagy titkához, legnagyobb művészetéhez, a józan, bölcs élethez vezetnek közelebb. Azért jól megmondta már Taine, hogy a lélektanhoz, mint az emberi természet ismeréséhez óriási elméleti és gyakorlati érdek fűződik.

Természetes, hogy ezeket az ismereteket, tehát ezt a tananyagot, illetve a lélektanok ilyen irányú feldolgozását először magának a tantervnek kellene megállapítania, előírnia. Ilyen irányú tantervet, ilyen utasításokat — fájdalom — eddig nem ismerünk. Nem csoda aztán, ha kézen forgó tankönyveinkben ezeket a rendkívül fontos és érdekes ismereteket nem is találjuk.

Milyen másnak kellene lennie a tantervnek és utasításoknak a Logika tanaihoz is. A sablonos, értéktelen, legabstraktabb formák a logikát még a matematikánál is szárazabb és nehezebb tudománnyá teszik. Ebbe a stúdiumba is észícamító szórshálhasogatások helyett több életet, gazdag tartalmat lehetne behozni. A logikának ugyanis azt kellene mindenekelőtt tanítania, hogy azért van rend és törvényszerűség gondolkodásunkban, mert az van a természet tünetenyében is s a mi fejünknek, illetve eszünknek ehhez kell alkalmazkodni és nem megfordítva, aztán hogy minden képzet, gondolat jó megfigyeléssel kezdődik, a jó megfigyelés, a szellemi tisztta látás adja a jó ítéletet. A következtetés nem más, mint a tünetenyek között levő

különféle kapcsolatok, viszonyok felismerése. Arra kellene a tanulókat megtanítani, hogy minden helyes okoskodás, következtetés, minden emberi okosság a tünemények között levő különféle kapcsolatok észrevételéből áll. Csak ilyen kapcsolatok vezetnek törvényekhez, okhoz, okozathoz. Mindezt az élet, a különböző tanulmányok érdekes és tanulságos példáival kellene bizonyítani. Az induktív és deduktív okoskodást a felfedezések, találmányok példáival kellene illusztrálni. Végre, mint ezt «A hibás gondolkodás» c. munkámban már kifejtettem, az élet számtalan csalódásaiból, tragédiáiból az álkövetkeztetések tanában a logikának arra is ki kellene terjeszkedni, hogy tévedések, gondolathibák, hazugságok özöne vesz bennünket körül, hogy ezek a lelki bacillusok is inficiálnak és bűnhődést, sokszor vért, életet követelnek. Az emberi elme ezen tévedéseivel részletesen kellene foglalkozni. Az ilyen alaptévedésekre, mint: a kézimunka szűgyen. A pénz a boldogság forrása. Nincsen erény, sem bűn. A párbaj helyes és szükséges stb. már idejekorán kellene a tanulók figyelmét felhívni. Reá kellene a tanulót vezetni, hogy mi szokta az emberek gondolatait legtöbbször meghamisítani. Tanulja meg az ember idejekorán, hogy: az érzelem, az indulat, gyakran a remény, a félelem, a hiúság, a sokaság hatása, a téves uralkodó eszme, az állítólagos közvélemény, a tudatlanság gondolatainkat sokszor elterelik a normális útról, a logika útjáról s az érzelem szofisztikai útjára terelik.

Ilyen ismeretek mellett a logika valóban érdekes, értékes tudomány lesz, s nem fognak fázni a tanulók már említésénél is.

És mégis ezt a két tárgyat, a lélektan és a logikát nagy meilözés érte úgy a régi tantervben, mint a leánygimnáziumok számára már kiadott új tantervben. A lélektan és logika, mint Haeckel szerint is az összes tudományok előfeltétele és alapja, ad maiorem gloriam philosophiæ et pedagogiæ, kimaradt az érettségi tárgyak sorából és a leánygimnáziumok számára kiadott legújabb tantervben órassámát kisebbitették. Minden tanár tudja azonban, hogy mindaz, ami egyszer nem tárgya az érettségi vizsgálatnak, az érettségire készülő tanuló előtt minden jelentőségét elvesztette. Nehogy azonban azt higgye valaki, hogy az érettségi tárgyak számát még eggyel szaporítani akarom. Ellenkezőleg, száz okból az egész érettségi vizsgálat eltörlése mellett vagyok. Legyen egy befejező vizsgálat, de azon csak azok a tárgyak szerepeljenek, melyek az életben egyaránt mindenkinek szükségesekek.

Valami jókedvű hallgatóm most azt mondhatná, hogy a saját lovamat dicsérem. Igaz, hogy egész életemben a lélektan foglalkoztam a legszívesebben és szépségeit, fontosságát annál inkább volt módomban megismernem. Csakhogy hosszú tanári pályámon ast is tapasztaltam, hogy ezt a tárgyat szerették legjobban tanítványaim is.

Sőt legújában, most a háború folyama alatt is azt tapasztaltam, hogy az úgynevezett hadi tanfolyamra berendelt katonák, akik egyenesen a harctérről jöttek, hogy hatheti kurzuson a lélektant és logikát hallgassák, épp úgy a Ludovika Akadémia hallgatói, örömmel beszélték el, hogy ez nagyon érdekes, nagyon értékes, szép tárgy és hogy nem is nehéz.

Ennél a pontnál még egy dologról kell megemlékeznünk. Hogy mi a jó és mi a rossz valamely tantervben, mi az értékes benne és mi a lom, mennyi szellemi energia ment veszendőbe, arról azoknak a véleménye, vallomása is nagyon fontos, akik az iskolát 25—30 éve elhagyva, az élet különböző pályáin mozognak, akik tehát saját magukon kipróbálva látják és érzik az iskola minden áldását és hibáját. Ezek csak társaságokban, baráti körben szoktak iskolai élményeikről beszélni. Amidőn ezek a volt régi tanítványok az iskoláról, a tantervről, a tanult ismeretek értékéről, volt tanáraik legnagyobb részéről beszélnek, bizony igen éles kritikát mondanak. A tanárok nagy része nem is tudja, hogy nemcsak a tanulók és szülők nagy része ellensége az iskolának, hanem a régi tanítványok kritikája sem hízogó, pedig a nagy világot, az életet éppen ezek a régi tanítványok alkotják.

Önismeret, emberismeret és boldogulás szempontjából hibának kell tartanunk, hogy az egészségtan nem kötelező tantárgy. Hogy az egészség megóvásáról, a betegségek megelőzéséről, a rögtöni segélyről valami, korához mért ismerete legyen a tanulónak, azt oly világos, természetes dolognak tartom, hogy fölöslegesnek találom a további bizonyítását.

*

De térjünk át az okvetetlenül fontos ismeretek második csoportjára; ezek a világról és annak különféle tüneményeiről szóló ismeretek lesznek, ide tehát a tulajdonképeni tudományok fognak tartozni. Ez már igen nagy birodalom, melynek pereről-percre nőnek a határai, de nem úgy nő az emberi agyvelő befogadóképessége is. Itt már nem marad más hátra, mint az ismereteknek csak legjavát venni fel a tantervbe és tankönyvekbe, a többi óriási anyagot tudományos művekbe, lexikonokba kell elhelyeznünk. Ha most ehhez hozzávesszük, hogy az emberi agyvelő csak bizonyos számú képzetet képes magába felvenni és csak egy bizonyos ideig tudjuk az ismeretek elraktározását eszközölni, világos, hogy az iskolának most másképp kell az ismeretek között válogatni, mint valamikor. E válogatás megkezdése előtt szem előtt kell tartanunk, hogy az ismeret nem öncél, hanem eszköze a boldogulásnak, hogy az ismeret, a tanulás ugyanaz a léleknek, mint az étel a gyomornak, tehát csak olyan ételt vigyünk szervezetünkbe,

amely valóban táplál is és nem fekszi meg a gyomrot, és csak annyit, amennyit megbír.

Mindenekelőtt tehát csak azt kellene tanítanunk, amire az élet céljának szempontjából valóban szükségünk van, és csak annyit, amennyit abban a körben a gyermek és ifjú ügyveleje megterhelés nélkül befogadni, feldolgozni, megtartani képes. E kérdésnél lehetetlen, hogy ismétlésbe ne bocsátkozzam, hogy ne mondjam: vannak dolgok, melyeknek hirdetésébe nem szabad belefáradnunk. Ilyen, hogy nagyon sok fölöslegeset tanulunk és olyat, ami örökös teher és akadály a gondolkodásnak.

Nem hiszem, hogy volna őszinte, komoly, tanult és igazság-szerető ember, aki ha végigtekint mindazon, amit tanult és amit a rengeteg ismeretből valóban értékesít az életben: a fájdalom hangján ne sajnálkoznék, hogy mennyi értéktelen lomot és milyen kinnal kellett megszereznie, hogy milyen kevés az, amit valóban értékesít, mennyi életenergia vészett itt kárba! Sokan azzal próbálják ezt a rettentő pazarlást mentégetni, hogy a lelki erő fejlesztése, a logikai gondolkodás miatt van erre szükség. Ezek ugyanis nem tudják azt, hogy a logikai gondolkodást csak az neveli, amiben összefüggés, viszony, törvényszerűség, okozati kapcsolat van és ami tartalmatlanságával, használhatatlanságával és tömegével nem terheli a lelket. Az azonban, amiben nincsenek ilyen kapcsolatok, törvényszerűségek, ahol az önkényes szabály folyton kivételekkel váltakozik, amiben tehát nem találunk logikát és ami tömegével nyomja a lelket, az minden lehet, csak nem logikai gondolkodást nevelő ismeretanyag.

Mikor látom, hogy az érettségin hogy darálják el a tanulók a különböző regények, drámák, vígjátékok tartalmát, és kérдем magamtól, hogy mire jó ez a sok kigondolt mese avval a sok mindenféle cselekvénnyel, erkölcsös és erkölcstelen motívummal, a sok névvel, egymásnak ellentmondó elvekkel, mennyi adatot, nevet, verset, prózát kell tudni az idegen nyelvekből, irodalmakból, végre mennyi számot, nevet, adatot a históriából, csak azt tudom válaszolni: mindez étel ugyan, de nem tápláló eledel. Ott fog az haszon nélkül helyet elfoglalni s egy életen át teherként fog a lélekre nehezédni. Ismét csak azt kell állítanom, amit «Ész és szív» c. munkámban még 1900-ban, tehát jóval Osztvald V. hasonló állításai előtt megírtam, hogy «ha életünk alkonyán az iskolákban szerzett ismereteinkre mint egy nagy képzetraktárra tekintenénk és az ügysejtekben elhelyezett millió és millió képzet sorsát vizsgálónk és látónk lehetne: ezeket az ismereteket állásomban, a kenyérkeresésnél használtam; ezeket testem és lelkem egészségének megőrzésénél; ezek a képzetek életfilozófiámat alkották; ennek az óriási csoportnak itt soha, semmiféle hasznát sem

láttam; ez a csoport meg csak tévedést, gyászt, bánatot hozott reám, fel kellene kiáltanunk: mennyi vérrel és izzadsággal szerzett lom és szemét, mily kevés a valóban szükséges, értékes, életboldogító elem!»

1914-ben, tehát 14 évvel később «A szellemi erők gyűjtése és pazarlása» c. művemben ezen szomorú gazdálkodással részletesen is foglalkozom, de akkor már a nagy természetbölcseletre, -Osztváld Vilmosra is hivatkozhattam, aki mindezt energiapazarlásnak minősíti. Csakhogy ez az elpazarolt energia-kifejezés sem megfelelő. Az elpazarolt energiát más energia átalakulásával, új energiafelvétellel pótolni lehet. De nem így van ez az agyvelő sejtjeinek birodalmában. Amint ezt már kifejtettem, az agysejtek lassan mind megtelnek a különféle képzetekkel, ismeretekkel s jön idő, midőn az új képzet már nem kap állandó helyet. Ehhez hozzájárul, hogy a fölösleges tehertől nem lehet menekülni, képzeiteinket nem lehet kilakoltatni. Nincs az emlékezőtehetség birodalmában sem gyomlálás, sem újraültetés. Ami tehát egyszer mint fölösleges és gátoló az agyvelőbe került, az ott fog maradni életünk végéig, akár tudunk rá emlékezni, akár nem.

Rengeteg ilyen fel nem használható, elfeledett, a többi képzetek társítását csak gátoló képzet ül ott az agykéregben, sőt azt sem tudjuk róluk már, hogy léteznek. Most ezekhez még azt kell hozzáadnom, hogy nemcsak nagymértékű energiapazarlás folyik középiskoláinkban, hanem a tananyag mennyisége és minősége a tanulók legnagyobb részénél a szellemi csömört, a tudomány iránti közönyt idézi elő, sokaknál testi és lelki bajoknak lesz forrásává. Aki az ideg- és elmebajok tanában, a psychopathológiában és pszichiatriában csak némileg is jártas, az tudni fogja, hogy az 5 órai egyhuzamban való figyelés, tanulás a mostani tanterv mellett mindenféle bajokat fog előidézni. Ezen bajok mellett nem utolsó az, hogy a tanulók igen nagy része a könyvre, az iskolára, a tudományra úgy tekint a vizsgálatok után, mint egy átszenvedett nehéz álomra. Ennek lehet betudni, hogy az iskolákat végzett emberek legnagyobb része, ha egyszer hivatalba, állásba kerül, a haladás és boldogulás igen nagy kárára, soha többet tudományos könyvet nem vesz kezébe, a tudomány haladása iránt többé nem érdeklődik, sőt a maga szakpályáján sem halad és tudósaink egy része idő előtt lesz meddő vagy rokkán meg.

Az életfilozófia e pontnál tehát azt a tanácsot adja, hogy az iskolák minden fajánál meg kell kezdenünk azt a nagy kiválogatást, amely óriási módon megnövekedett ismereteinket két nagy csoportba fogja osztani. Az egyik csoportba fognak jönni a tanulók fejébe való, a másíkba a lexikonokba, olvasókönyvekbe, tudományos művekbe való ismeretek. *Mindaz, amire az életben szükség nincs, ami csak elfogaltatja, benépesíti az agyvelő sejtjeit és ak terhe a gondolkodásnak,*

mindenféle lexikonokba kerüljön, a többi szükséges, hasznos, nevelő anyag jól megrostálva, a gyermeki agyvelő befogadóképességéhez mért adagokban a különféle tankönyvekbe jusson. A középiskolák tananyagában igen sok olyan ismeret van, mely nagyon is ezekbe a lexikonokba, de nem rendes tankönyvekbe való.

Az életfilozófia szempontjából nagyon üdvös lenne, ha az iskolákból az életbe kilépő ember valami kézi munkához, valami mesterséghez is értene. Nem azt akarom evvel mondani, hogy ezt is a gimnáziumban tanulja, hanem hogy valami úton-módon valami mesterség megtanulása is kötelezővé tétessék. Nekem pl. a tanári munka közben és mellett mindig igazi örömet szerzett, ha otthon valami kézimunkával foglalkozhattam. Csak azt sajnáltam mindig, hogy valami mesterséget nem tanultam. Mily tragikomikus helyzetbe kerülhet az az ember ma, aki nem tud magának egy gombot felvarrni, nem tud egy szöveget verni a falba! Mily élvezettel, haszonnal tudnék ma cipőt, ruhát javítani, a bútorok hibáit megreparálni. Mily szívesen kidobnék emlékezetem raktárából egy pár ezer olyan képzetet, melyet lom gyanánt hordozok egész életemben s mily szívesen tenném ezek helyébe az ilyen kedves, hasznos tudnivalókat. De, amint említettem, a képzeteket, a megszerzett ismereteket nem lehet kilakoltatni. És az ily kézimunkával való foglalkozásnak a hasznosságon kívül még két nagyon nevezetes és fontos tulajdonsága van, először, hogy nagyon egészséges, másodsor, hogy semmi sem nyugtatja, gyógyítja annyira a bánatot, szomorúságot, szóval a lelki bajokat, mint a figyelmet lekötő ilyen foglalkozás. «A munka áldott keze, mondja Carlyle, olyan mint a tisztító tűz, melyben minden méreg elég». «A munka, mondja Ch. Téré, biológiai szükség, s ez adja meg morális szentesítését.» Mennyivel többet érne, ha tanulóink mindenféle haszontalan olvasmányok, kószálások helyett inkább valami ilyen hasznos munkával foglalkoznának otthon; ha tisztviselőink a kaszinókban és kávéházak füstjében való tartózkodás helyett valami kézimunkával szórakoznának. Nem egy tanuló, nem egy hivatalnok menekülne meg ilyen áron a különféle betegségektől, szegénységtől, sőt az elzülléstől is.

Ilyen kézimunkával való foglalkozás a legjobban segítene le-
 dönteni azokat az ezredéves válaszfalakat, melyek az egyes társadalmi osztályok között fennállanak, ez egyengetné az útját a demokratikus haladásnak, ez felelne meg a szociálizmus kívánalmainak is. Mindenki dolgozzék kezével is, necsak eszével. Csak ha az intelligencia is megismeri a kézimunka nemzetgazdasági szempontból való óriási fontosságát, testet edző, lelket pihentető, gondokat gyógyító erejét, csak akkor fogja ennek a munkának jelentőségét méltányolni. Mert régi átok gyanánt még mindig lelkünkön fekszik a kézimunkáról való

helytelen gondolkodás és ebből folyó helytelen értékelés. Hogy hol, kitől, hogyan kellene valami kézimunkát is megtanulnunk, avval itt nem foglalkozhatunk. Tudom, hogy ez még a messze jövő zenéje, de azt is sejtem, hogy a fejlődés, a haladás egykor oda fog vezetni.

*

Térjünk végre az okvetetlenül szükséges ismeretek harmadik csoportjára. Ide az Istenhez, a világhoz, embertársainkhoz, a társadalomhoz való viszonyunkból folyó munkák, kötelességek, jogok ismerete fog tartozni. Legfontosabb ebben a csoportban a családi, társadalmi, állami élet létfeltétele: az erkölcs. *Az a tulajdonsága az erkölcsnek, hogy létfeltétel, már magában véve is a legelső helyet biztosítja az erkölcsi ismeretek tanításának, az erkölcstannak a középiskolák tantervében.* Ha tehát arról van szó, mi legyen a különféle ismeretek tanításának a gerince, a központja, ahova mindennek gravitálnia kell, józan ésszel csak azt felelhetjük: csak az, ami az emberi cselekvésnek irányt mutat, az erkölcsiség, az erkölcstan. És éppen az erkölcstannal, mint általában a filozófiai disciplinákkal bánt legmostohábbul a tanterv. A tudományok végső eredményeit egységbe foglaló, életünknek irányt adó, az élet ideáljait kitűző filozófia most gyengébben áll tantervünkben, mint állott az abszolútizmus idejében vagy a szabadságharc előtt. Nemcsak hogy nem érettségi tárgy a lélektan és logika, hanem az erkölcstant egyszerűen törölték a tantárgyak sorából s tanítását a különböző hitfelekezetekre bízták. Ebből megláthatjuk azt is, miért van nálunk oly kevés filozófiai elem a köztudatban, az életben, az irodalomban. Hasonlítsuk csak össze az 1830—1860. évek irodalmát a mi mostani irodalmunkkal. Gondoljunk csak azokra az érzelmekre, gondolatokra, eszmékre, melyek Kőlcsey, Berzsenyi, Arany, Petőfi, Tompa, br. Eötvös J., gr. Széchenyi István, Deák F., Madách I., szóval ezen egész korszak íróinak műveit; nézzük ezek uralkodó eszméit s hasonlítsuk össze a mi irodalmunkkal! Vajjon nem az említett férfiakat, írókat idézzük most is, ha valami szépet, lélekemelőt, nagyot akarunk mondani?!

Kőlcsey pl. azt hirdeti, hogy a való költészet és a filozófia komoly műzsája rokonszövetségben állanak, két tolmácsa a léleknek, mely az állat-emberben isteni eredetet bizonyít. Berzsenyi ódái szinte neheznek filozófiai gondolatoktól s különösen az erkölcs hirdetésétől. Mondása, hogy minden országnak támasza, talpköve a tiszta erkölcs, szállóigévé lett. Vörösmarty M. korát megelőzve hirdeti:

«Mi célunk a világon? Küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbékért.»

Ha pedig a mi mostani társadalmi életünkben, irodalmunkban és egész művészetünkben ezeket a nagy gondolatokat, a filozófiai tartalmat keressük, lehetetlen, hogy meg ne lássuk a legnagyobb fokú dekadenciát. Nem csoda, ha közéletünknek egyik élesszemű megfigyelője, egyúttal legkiválóbb bíránk, Zsitvay Leó azt írta egy alkalommal: «Egy negyed század óta nagyot fejlődött nálunk a tudás, ám a régi, jófajta magyar bölcsesség ezalatt nagyot fogyott!»

Midőn mostani tantervünk 1880-ban megjelent és láttam, hogy bánt el a filozófiai diszciplinákkal, 36 évvel ezelőtt, tehát még egészen fiatalon támadtam meg az Országos Tanáregyleti Közlönyben «Jellemképzés és a tanterv» címen tantervünket. Megjósoltam, hogy az így nem lesz jól. Avval végeztem: «Haladni fogunk tehát, ha egy lépést hátra teszünk s az elmúlt tizedek filozófiai képzését újból elővesszük, a józan filozófiára kimondott «pereat»-ot visszavonjuk.» És most 36 év múlva, a Magyar Pädagogia m. évi 4. számában vezető helyen olvasom, hogy: «egy a vallástól független etikai tanításra szükség van, hogy középiskola nem lehet tovább is külön etikai oktatás nélkül. Ha egyéb módon, úgymond, nem lehetne róla gondoskodni, szaporítani kell a filozófiai propedeutikára fordított órák számát és a pszichológia és logika mellé az etikát is felvenni a filozófiai tanítás anyagába». 36 évnek kellett tehát elmulnia és az erkölcsi züllesztésnek feltűnő módon nyilvánulnia, hogy belássuk, hogy az erkölcsi nevelés terén nem jól állunk. Tantervünknek ezt a régi hibáját már régebben azzal próbáltam megkorrigálni, hogy még 1899-ben kiadott Lélektanomban a testi és lelki tünetenyekből levonható erkölcsi és neveléstani tanulságokat is levontam. Szinte engedelmet kérek Lélektanom Előszavában, hogy némi etikát is taníthassak! Kérdem is az Előszó-ban: «árthat-e az valakinek, ha a lélektani ismeretek fonalán az erkölctan és neveléstan elemi kérdéseivel is megismerkedik! Vagy talán nem azért nem tud a legtöbb szülő nevelni, mert hírét sem hallotta sóha annak, hogy mikép kell nevelni? Vagy tanulóink nagy része nem testvér is egyúttal, aki kisebb testvéreit öntudatlanul is neveli?» Sohasem bírom ugyanis elfelejteni, amit ezekre vonatkozólag Spencernél olvastam. Spencer valósággal megbotránkozik, «hogy az ember a közép- és felső iskolákban semminemű útmutatást nem nyer a gyermek nevelésére vonatkozólag». Ezért iparkodtam a középiskolák számára írt Lélektanomba a legfontosabb erkölctani és neveléstani elveket a hivatalos tananyag közé becsusztatni. Hogy éppen ez a Lélektan szorult ki éppen felekezeti izgatás és kritikák miatt sok középiskolából, — az a köznek sincsen hasznára.

Azóta ezen a téren is történt valami a leánygimnáziumok számára kiadott új tantervben. Újabb tökéletlenség. A filozófia megmaradt

ugyan kisebbített órászámmal, de ebbe bele akarják még venni az erkölestani és neveléstani ismeretek elemeit is.

Mint hogy az erkölcsi cselekvés oly cselekvés, mely a köznek a javát, a köznek a boldogulását idézi elő, az *erkölcstant tulajdonképen boldogulástannak kellene neveznünk*: kitűnően ki van ez fejezve ebben a klasszikus mondásban is: «*Salus rei publicæ suprema lex esto*» vagyis a közjó a legfőbb törvény. Ebben ki van fejezve az erkölcstannak helye, szerepe, fontossága a középiskolák tantervében. *Nem nyelvek, irodalmak, história vagy természettudományok, hanem: a tanítás és nevelés minden eszközével, főleg pedig a nemzeti nyelv és megfelelő irodalma révén tanítandó boldogulástan, vagy erkölcstan legyen az az alap, melyre az egész tanítás, nevelés helyezkedik.*

Ebből a célból először össze kellene hordanunk mindent, ami az erkölcsi világnézet megalkotásához szükséges. Erre pedig legalkalmasabb a gyermeknél a megfelelő mese, elbeszélés, történet. Ezt a tartalmat és táplálékot szinte mohón lesi a gyermek és az ifjú. Később nagyon alkalmasak a mindennapi életből vett megfelelő példák, melyek a különféle bűnök és bűnhódések közötti viszonyt illusztrálják. Ebből az ismerethalmazból kellő bizonyítás, beláttatás és a meggyőzés összes fegyvereivel egyszerű, világos tételekbe foglalt oly tananyagot kell alkotni, mely a gyermek és ifjú fejlődésfokához alkalmazkodjék. Ebben az új tantárgyban, vagyis életszabályokba foglalt erkölcstanban benne kellene lennie, hogy csak az boldogul, ki embertársainak hasznára van, hogy a köznek az érdeke az egyénnek jól felfogott érdeke is, hogy ne magunkra gondoljunk mindig, hanem hogy embertársaink javára is gondoljunk, hogy akkor haladunk, tökéletesedünk, ha arra törekszünk, hogy embertársainkkal jót tegyünk, hogy amennyire lehet, segítsük, támogassuk, szeressük egymást, hogy egymásért tűrni, szenvedni, lemondani tudjunk, hogy mindig az legyen eszünkben, hogy embertársainknak, bármily rangúak, fajúak, nemzetiségűek legyenek, örömet okozzunk. Lássá be, tanulja meg a tanuló, hogy az erény valóban a legcélszerűbb, legokosabb cselekvés, a bűn és véték minden formája először önromlás, aztán a köznek romlása és így oktalan eszelekvés is. Minél tisztábban látja be valaki, hogy az erkölcs ilyen létfeltétel, melyet megsérteni veszedelem nélkül nem lehet, annál inkább fog tartózkodni a büntől.

Ezt az elméleti tanítást aztán az irodalmak és a história erre vonatkozó példáival kellene igazolni. *Irodalmakat, históriát csak azért kellene tanítanunk, tanulnunk, hogy a boldogulástannak országát minél jobban megismerjük. Nem a millió szám, név, esemény, üres szabály kell nekünk, hanem azok a szabályok, törvények, útmutatások, melyek arra tanítanak, hogy éljünk tökéletesebb, emberhez legméltóbb életet.*

Ezt a feladatot legszebben, legjobban a nyelvtani és irodalmi tanításnál használt olvasókönyvek tudnák megoldani. Itt természetesen nem a most forgalomban levő olvasókönyvekre gondolok. Ezek mindenre inkább alkalmasak, mint ilyen ismeretek megszerzésére. Olvasókönyveink e tekintetben hátrább állanak, mint a régi, legrégibb, a mostani tanterv uralma előtt forgalomban volt olvasókönyvek. Ilyen kitűnő könyv volt, melyet még Arany János bírált meg: Erdélyi Indali Péter «Magyar olvasókönyve» (1855), Szvorényi olvasókönyvei az 1870—80-as évekből és Névy László olvasókönyvei az 1880-as évekből. Megvallom, ha én ilyen hasznos, elme- és szívképző olvasmányokat kerestem, ezeket vettem elő. Szerzőik ritka pedagógiai érzékekkel úgy válogatták meg olvasmányaikat, amint azt a nevelés célja megköveteli; meséik, elbeszéléseik, értekezéseik, leírásaik, történelmi olvasmányaik érdekesek, tanulságosak, az érzelmek felkeltésére alkalmasak.

Nagy szolgálatot tennének a megfelelő olvasmányok abból a szempontból is, hogy legalább némileg megkorrigálnák azt, amit sok helyen maga a család ront el. Sok szülő életfelfogásával, hibás világnézetével éppen ellene dolgozik az iskolának. Sok gyermek ugyanis, amint ezt több úriháznál a legnagyobb fájdalommal kellett tapasztalnom, már otthon tanulja meg az osztálygőgöt, a különböző állások, foglalkozások helytelen megbecsülését, a szolgák, szegények, munkások, iparosok lekicsinylését, az élet javainak hamis értékelését. A mai iskola ez ellen alig nyújt védelmet. Pedig elméletileg is megfelelő olvasmányok révén bizonyos szocializmust, demokráciát, egyenlőséget kellene hirdetnünk. Bármit tanít is az otthon, az iskolának elméletben és gyakorlatban, írásban, képből, olvasmányban következetesen kellene hirdetnie; hogy mi a hazának egyforma gyermekei vagyunk, hogy a hazának, az államnak mindenféle becsületes munkára egyaránt szüksége van, hogy az osztálygőg igazságtalanság, sőt embertelenség, hogy egymást megbecsüljük, szeressük és csak a vétkek és bűn legyen a mi ellenségünk. *Egymás megbecsülése, szeretete, támogatása, a közért, a köznek való munkálkodás legyen a jelszó, melyet az iskola minden követnek hirdetnie kell.*

De olvasókönyveinknek másra is ki kellene terjeszkedniök. Ismeretes dolog ugyanis, hogy tanulóink jelentékeny része minden nevelés, társadalmi illemszabályok ismerete nélkül kerül az iskolába. Jobb társadalmi modorra, érintkezésre, a társaságban, az utcán, a nyilvános helyeken való viselkedésre, szóval a műveltség elemi kérdéseire is ki kellene terjeszkedniök ez olvasmányoknak, amint ezt bizonyos mértékben már Szvorényi olvasókönyvei is megkísérelték. Ha a műveltség ezen elemi kérdései is a tanítás anyagát képeznék.

akkor szinte nem kellene megbotránkoznunk, hogy az ország fővárosában hogyan viselkednek az utcán, a villamoson, a színházban, a nyilvános helyeken az iskolából jövő felső leányiskolai, leánygimnáziumi és más iskolákból jövő már nagy leányok, fiuk, vagy hogyan viselkedik az utcán, a villamoson, a színházban a mi felnőtt közönségünk!

Mindazokból, amiket eddig felhozni bátor voltam, nagyon is kiviláglik, hogy a filozófiai, különösen pedig az etikai képzés középiskoláinkban kedvezőnek éppen nem mondható s hogy a filozófiai képzettség, egész kulturánknak leggyöngébb oldala. Már pedig nem szabad elfelednünk, hogy az élet ideáljait, az elérendő célokat a vallás mellett a filozófia tűzi ki számunkra és a siralom völgyének a sárkányait csak a vallás és a filozófia képes Herkulesként leküzdeni.

Ha most végre arra gondolunk, hogy a világháború alatt mit és mennyit veszítettünk, hogy ezt a világháborút a felidéző és intéző emberekben hiányzó emberszeretet, részvét, igazságérzés, másrészt pedig a nagyon is nagy kapzsiság, hatalomvágy — tehát mind erkölcsi defektus idézte elő; ha nem felejtjük el, hogy ugyanekkor a nagy intelligencia, tudás, a sokféle óriási ismeret, mily gyenge szolgálatot tett az agyonkínzott világnak, sőt eszközéül szolgált a romlásnak és rombolásnak; végre ha mindezek következményekép belátjuk, hogy most minden anyagot, erőt, energiát, életet jobban kell megbecsülnünk és felhasználnunk, ha élni akarunk: világos, hogy az iskolának is ezt a célt kell szolgálnia s a maga részére a kellő tanulságokat levonnia.

SZITNYAI ERKE.

A BÉKÉS TANÍTÁS ALAPVONALAI.

A háború célja a béke, mondja Aristoteles. Tehát a békét akarni kell minden áron, akár a háború árán is. A háború azonban utópisztikus eszköznek bizonyult, mert újabb háborúkon kívül egyebet elérni nem tudott; így ez értéktelen eszköz helyett más utat, módot kell keresni a béke¹ megvalósítására. Az elméleti viták kora lejárt; legfeljebb az örök háború hívei bizonyítgatják, hogy háborúknak mindig kell lenniök. A béke akarói dolgoznak azon, hogy az államok belső szerkezetének és külső viszonyainak rendezésével békét teremtsenek. Az intézmények azonban nem határozták meg polgáraik minőségét és gondolkozását; ezek harciassága felboríthat minden

¹ Az örök jelzöt hozzátenni gyanús szószaporítás, — írja Kant — mert az a béke, amely minden ellenségeskedésnek nem vet véget, nem béke, csak fegyverszünet. (Az örök béke.)